

ABEL
DE
RODE
FAKKEL

ABEL
DE
RODE
FAKKEL

Henk Messchendorp

Schrijver: Henk Messchendorp

Omslagontwerp: Greetje Wijngaarden

Foto omslag: boortoren in Lageland op het gasveld van Slochteren.

ISBN 978 94 653 1950 6

© 2025 Henk Messchendorp

ABEL DE RODE FAKKEL

**TACHTIG JAAR VERZET TEGEN DE HEERSCHAPPIJ
VAN DE HERENBOEREN IN SLOCHTEREN EN DE
BOEREN VAN DE HEER IN STAPHORST**

**ARMOEDIGE BABYBOOMER
EVOLUEERDE LEVENSLANG**

Uitgeverij: Brave New Books – Rotterdam

Voor

Marjoke
Gert-Jan
Henk-Jan
en
Greetje

INHOUD

VOORWOORD	8
DE DROOM	9
DE LENTE	
AFKOMST	13
NEST	28
FAMILIE	57
HEIDENSCHAP	97
GASBEL	117
GRONINGEN	125
DE ZOMER	
MEPPEL	169
LEVENSWERK	185
STAPHORST	199
IJHORST	209
RAADSLID	219
RELATIE	258
DE HERFST	
SCHEIDING	265
VRIJWILLIGERSWERK	285
HUWELIJK	292
DE WINTER	
PENSIOEN	301
SENIORENLEVEN	331
NOSTALGIE	339
EPILOOG	352

VOORWOORD

De fakkel is het symbool van de verlichting en staat voor kennis, verstand en vooruitgang. Door het licht van de rede is de mens in staat helder te denken en tot inzicht te komen.

ABEL is een kind van de protestgeneratie. Zijn leven begon op de bel van Slochteren. De affakkelende gasvlam van de Lagelandster boortoren ontstak in hem DE RODE FAKKEL, een karakter in fictie dat de schrijver vertegenwoordigt.

ABEL, een boerenarbeiderskind van de Groninger klei, kwam in zijn leven van achterstand op voorsprong. De in armoede geboren babyboomer ontwikkelde zich van bakkersknecht tot ziekenhuis-econoom.

De rebelse socialist en vrijzinnig humanist had een druk en boeiend sociaal en politiek strijdbaar leven, met name als Partij van de Arbeid-gemeenteraadslid in Staphorst.

In het lange leven van ABEL waren veel raakvlakken met de scherpe teksten uit de pen van protestzanger Robert Long. Het nummer De letter K (van kerk, kroeg, kut en kapitaal – verslavend allemaal –) loopt er als een rode draad doorheen.

ABELS geschiedenis, verwoord in een ‘streekroman’ van een landarbeiderszoon in verzet tegen macht en heerschappij van de elite en de geestelijkheid, speelde zich af in Nederlands Nedersaksen. Daar bleef hij, vrij vliegend van links naar rechts tussen de zwarte kraaien van Slochteren en die van Staphorst altijd dat roodborstje. Het ‘vogeltje’ van ver gekomen, verwezenlijkte zijn dromen.

DE DROOM

‘Toen ABEL in de gAsBEL zat’

“De ziel is gekrenkt door verwaarlozing en aardbevingsellende. De sociale staat moet binnen dertig jaar naar het landelijk gemiddelde. Ieder Gronings kind heeft het recht om te dromen.”

Sociale agenda van het aardbevingsgebied in 2025

ABEL, een Gronings kind in 1945 op de gasbel geboren, zijn ziel gedrenkt in zijn sociale staat van toen, droomde al voordat de bel in Slochteren werd ontdekt.

Abel werd in een piepklein arbeidershuisje in Lageland geboren. In zijn jonge leven, zo rond zijn puberteit, werd het aardgasveld in Slochteren ontdekt. Dat maakte zoveel indruk op hem dat hij daarover ging dromen. In bittere armoede boven de grond droomde hij dat hij niet op, maar in de gigantische rijkdom van de gasbel was geboren. Hij dacht dat de in zijn genen rijkelijk aanwezige energie rechtstreeks uit die gasbel door zijn lijf was opgezogen. Vanaf het eerste moment dat de vlam van de affakkelende gasbel brandde, stond de latent in Abels lichaam aanwezige RODE FAKKEL in vuur en vlam.

In zijn eerste droom in de duistere plek diep onder de grond, toen de gasbel nog niet was ontdekt, was Abels leefomgeving mensonterend. Hij vloog daar rond als een minderwaardig rood roodborstje tussen de elitaire zwarte kraaien, de Groninger herenboeren die op hem neerkeken. De klassentegenstelling tussen de boeren en hun arbeiders was

bijzonder groot. Als boerenarbeiderskind was hij daar diep onder de grond niet meer dan het stof van het gesteente. Hij moest de ene ontbering na de andere vernedering doorstaan. Met een bang gevoel viel hij nog dieper, in de diepe onmetelijke ondergrondse ruimte in slaap.

Plotseling schrok hij wakker, toen hij in de verte hoorde boren. Na een oorverdovend lawaai stortte de hele boel in. Abel zag door het stof van het vallende gasbetongesteente licht aan het eind van de tunnel. Het wonder van Slochteren geschiedde, het prehistorisch gasveld werd aangeboord.

In zijn laatste droom, na de zoveelste aardbeving, werd het roodborstje bijna wakker geschud door hevige aardschokken. Ook orthodoxe zwarte kraaien vlogen inmiddels om hem heen. Hij probeerde te ontsnappen uit zijn benarde positie in het pikkedonker, diep onder de grond. Abel werd door de orthodoxe Staphorster zwarte kraaien met Bijbelteksten om de oren geslagen. Die vrome teksten brachten hem op het idee om, net als de verlosser, naar de aarde terug te keren. Hij steeg op in de kilometerslange gaspijp, waar hij onderweg veel angstig bevende gedupeerde Groningers tegenkwam, die in de put in de put zaten. Doordat hun jarenlang zand in de ogen was gestrooid konden ze geen hand voor ogen zien. Onderweg trok in zijn gedachten zijn lange leven van links naar rechts aan hem voorbij. Een rebels leven als DE RODE FAKKEL, een waakvlam tegen onrechtvaardigheid. Een bestaan dat in het teken stond van het verzet tegen de macht en heerschappij van de herenboeren in Slochteren en de boeren van de Heer in Staphorst. Een strijd tegen de elite en de geestelijkheid, zoals de Franse Revolutie, maar dan in Nederlands Nedersaksen.

Aan het eind van zijn vlucht naar boven dacht hij zielsgelukkig op zijn geboortegrond uit de pijp te kunnen komen. Maar de put was inmiddels, vijfenzestig jaar na de ontdekking van het veld, met beton gedempt nadat het onheil door de bodembeweging was aangericht. Abel zat uitgeput bovenin de pijp, kon er niet meer uit en dacht daar de pijp uit te gaan.

Door de laatste zware aardstok werd hij, in zijn tachtigste levensjaar, in zijn riante droomhuis in IJhorst plotsklaps wakker geschud. Een geluk bij een ongeluk hielp Abel uit de droom, en bracht DE RODE FAKKEL vanuit zijn dromenland weer terug op aarde.

AFKOMST

Daar op 't aardse grondgebied
waar je alles 't eerste ziet
't nest waarin je bent geboren
daar mag iedereen van horen
looehen dus je afkomst niet

DE LENTE

AFKOMST

Het kistje stond al te wachten...

Het was in het jaar 1945 aan het eind van de Tweede Wereldoorlog. “Jan, de verlossing is aanstaande”, had Abels moeder Jantje tegen zijn vader gezegd, toen Abel in de hongerwinter op het punt stond geboren te worden. Die opmerking was op dat moment voor tweeërlei uitleg vatbaar. Een paar maanden later was Nederland van de Duitse bezetter verlost, maar ze doelde natuurlijk op Abels aangekondigde geboorte.

In de vrieskou ging zijn aanstaande vader Jan Jans op de fiets, die gelukkig nog niet door de Duitsers was gevorderd, naar de fietsenmaker. Daar was de telefooncentrale van het dorp. Daar moest de dokter worden gebeld. Het was allemaal behoorlijk spannend in de oorlogstijd, die al zo’n vijf jaar duurde. Vader Jan werd wat nerveus toen hij in de verte schoten hoorde, wat schering en inslag was toen de geallieerde troepen naderden. Nadat het wat rustiger was geworden, fietste hij nog een eindje verder om de baakster van het dorp te alarmeren. Hun zoontje bleek veel haast te hebben gehad. Dat zat er al vroeg in en zo kwam het er ook uit, energiek en beweeglijk. Toen wist hij nog niet hoe koud het wel niet in de hongerwinter was. De oorlog was aan hem voorbijgegaan. Hij zat veilig in de schuilkelder, die de baarmoeder voor hem geweest was, maar dat was voorgoed afgelopen. Hij werd geboren in een door de Duitse Wehrmacht bezet land.

Abel Janszoon Jans kwam in ijltempo, nog net om vijf voor twaalf 's nachts, ter wereld. Dat was achteraf maar goed ook, want om twaalf uur vierde zijn oudere broertje Derk zijn eerste verjaardag. Op dezelfde dag jarig zijn als je broer, is een slecht begin, daar kom je je leven lang niet meer vanaf.

Twee kinderen binnen een jaar was wel erg snel, en dat terwijl ze nog geen twee jaar waren getrouwd. Dat was nog eens een ontlading. Vader Jan had daar tot zijn dertigste ook flink voor gespaard. Voor zijn huwelijk bracht hij veel tijd met zijn vrienden door, in de dorpskroeg. Daar was hij drukker met de biljartballen dan met zijn eigen zaakje, dat veranderde nadat hij het biljartlaken had ingeruild voor het beddenlaken. Op de schaarse foto's van vroeger is te zien dat moeder Jantje een stoot van een meid was. Met stoten vanaf acquit had Jan ruimschoots ervaring opgedaan bij het biljarten, hij stootte er dan ook naar hartenlust op los, maar nu met de ballen achter de stok. Vader was een grote jongen met zijn kleine jongen, die Janneman was intussen ook al een grote jongen geworden.

Abels ouders waren in de oorlogsjaren al gewend dat er veel door de Duitsers verboden werd, maar op wat er in de bedstee gebeurde had de bezetter geen grip. Hier kon het pas getrouwde stel zich dus flink uitleven en dat deden ze met een overgave alsof het elk moment alsnog verboden kon worden. Het was het hoogtepunt van de dag, of beter gezegd de nacht; ze hadden verder toch weinig om handen. 's Avonds mocht je door de avondklok de deur niet meer uit en er kwam ook niemand op visite. De gordijnen mochten van de bezetter niet open, want er gold een verduisteringsbevel.

Een legale krant die niet voor de Moffen schreef, die was er niet. *Het Vrije Volk*, de krant voor de arbeiders, is pas na de oorlog verschenen. 'Gelukkig' hadden ze geen radio, want die hadden ze bij de bezetter in moeten leveren. Het illegale Radio Oranje konden ze nergens beluisteren. Kortom, ze leefden in het ongewisse. Terwijl buiten de kogels van de militairen niet altijd raak waren, schoot vader binnen voortdurend raak. Zonder voorbehoedsmiddelen betekende dat het begin van hun kinderschare. Dat was het tijdperk waarin Abel het levenslicht zag.

Abel was, zoals men zijn milieu aanduidde, uit de klei getrokken. Hij begon zijn leven dus ondergronds. Op het armoedige platteland waarde nog de tijdgeest van de jaren dertig, de crisisjaren. Zijn wiegje was een soort stijfselkistje, dat vader had getimmerd toen zijn oudste broer een jaar eerder was geboren. De eerste maanden van zijn leven stond dat kistje op een plank aan het voeteneinde van de ouderlijke bedstee. Daar bleef hij lekker warm. Hij stond ook aan het voeteneinde van de piramide van Maslow: aan de eerste primaire levensbehoeften werd voldaan, met zijn bed-bad-broodregeling zat het wel goed. Hij is in een kistje begonnen en zal er met de neus omhoog ook wel in eindigen; een leven van kistje tot kistje.

Hij liet zich niet zo gemakkelijk kisten, dus dat was nog lang niet zover, hij ging net als in zijn hele verdere leven eerst de strijd nog wel eventjes aan. Abel liet ze, hoe klein hij nog maar was, toen al een poepie ruiken, wat hem vlak na de oorlog wel lukte door de wonderigheid van het smerige surrogaat voedsel dat op zijn voedsel distributiebonnen werd verstrekt.

Geprakte stampopot bruine bonen met uien, Bartje zou er in Drenthe niet voor bidden. Groentesoorten als kool en peulvruchten was wat de pruttelende pot vaak schafte. Dat voedsel pruttelde ook in zijn buikje, en kwam er zonder windwaarschuwing weer uit. Abel had een voorbode van de gasbel in zijn buik, die toen al een luchtje achterliet.

Het was aan het eind van de Tweede Wereldoorlog dat Abel in Lageland werd geboren. Je leven wordt bepaald door waar je op de wereld bent gezet. Lageland was een gehucht met destijds ongeveer driehonderd inwoners, gelegen in de oude gemeente Slochteren, in het noorden van het Nederlandse Nedersaksen. Slochteren, waar ook de componist van het Groninger volkslied en de schrijver van het Groninger woordenboek zijn geboren. Je zou het zowel letterlijk als figuurlijk, het hart van Groningen kunnen noemen. De gasbel van Slochteren was nog in zijn winterslaap.

Zijn ouders waren arme lui op, wat jaren later zou blijken, schatrijke grond. Het lager gelegen deel van het dorp, aan de noordkant van het Slochterdiep, heeft in de oorlog onder water gestaan en is daardoor een kaal en troosteloos landschap geworden. De bezetter had de sluizen bij Delfzijl opengezet. De watervlakte die hierdoor in de streek Duurswold ontstond, moest de geallieerde troepen tot staan brengen.

Die vijf bezettingsjaren waren barre tijden vol onzekerheid. Met NSB'ers in de buurt moest je altijd op je hoede zijn. Verzetsstrijders en onderduikers werden verraden, opgepakt en afgevoerd. Een neef van Abels moeder werd tijdens de landelijke staking in 1943 door de Duitsers gefusilleerd. Hij werkte bij de aardappelmeelfabriek in Woudbloem, een gehucht vlakbij Lageland.

De bezetters zagen hem aan voor stakingsleider en schoten hem daarom ter plekke dood. De angst voor de vijand regeerde het volk en dat kwam de rust in het altijd zo vreedzame plattelandsdorpje niet ten goede. Een van die onderduikers was Abels oom Berend, nog maar net twintig jaar oud. Hij moest voor de Duitsers gaan werken in de haven van Hamburg. Omdat hij dat weigerde, dook hij onder en verschanste zich achter het hooi in de schuur van zijn aanstaande schoonvader Hein. Hij is daar gelukkig nooit door de vijand gevonden, maar wel door zijn vriendin: ze lagen samen in het hooi van elkaar te genieten. Seks voor het huwelijk, dat mocht eigenlijk niet van Berends ouders. Die vonden dat op grond van de Bijbel een zonde. Oom Berend vond dat helemaal niet zonde en trok zich wat dat betreft weinig van zijn ouders aan. Integendeel: ze trokken alles uit. Het kerkvolk had hij niet zo hoog zitten, daar zaten ook NSB'ers tussen.

Het onderduiken van Berend bracht thuis de nodige spanning met zich mee. Hij was de benjamin van acht kinderen. Hij was nogal klein van stuk en hield niet van het krijgsgeweld zoals zijn naamgenoot, de beruchte krijgsheer Bommen Berend. Dat was de bisschop van Münster, die enkele eeuwen daarvoor Gronings stad en ommeland aanviel en bezette. Het ontzet, op 28 augustus 1672, wordt in Groningen nog elk jaar met een bevrijdingsfeest gevierd. Groningen had in het rampjaar 1672 het beleg doorstaan, de tegenmacht had het van de macht gewonnen.

Voor de bevrijding van het dorpje Lageland werd in april 1945 door de Canadezen hard gevochten. Bewijzen van die strijd waren de kogelgaten in de voorgevel van Abels huis.

Zelfs het ledikantje van zijn oudere broertje, waar hij gelukkig niet in lag, is door een kogel van de vijand getroffen.

De landverraders, met name de leden van de NSB uit het dorp, werden direct na de bevrijding op 14 april 1945 opgepakt en afgevoerd, de oorlog was gelukkig voorbij. Een oorlog die diepe sporen had achtergelaten. Het dorp stond niet meer met de rug tegen de muur, de mensen mochten zich na vijf oorlogsjaren weer vrij bewegen. Er kon met vereende krachten aan een betere toekomst voor het volk worden gewerkt, men kon zich weer uiten zonder gevaar voor eigen leven. Een nieuwe lente, een nieuw geluid.

Het kabinet Beel en daarna de kabinetten Drees, die de geestelijk vader van het poldermodel was, hebben Nederland met hangen en wurgen weer opgebouwd. Dat opbouwen gold zeker voor Abels geboortedorp, dat grotendeels onder water had gestaan. De stank van het ondergelopen land bleef nog lang hangen, de smerige oorlog had letterlijk en figuurlijk een vieze lucht achtergelaten.

Na de geboorte, krap een jaar eerder, van zijn oudste broer Derk, vernoemd naar zijn vaders vader, was Abel binnen het jaar de tweede zoon. Liever had zijn vader, die uit een groot gezin met twaalf kinderen kwam, een dochtertje gehad. Van zijn tien zussen zijn er vier in hetzelfde jaar aan de Spaanse griep overleden. Hij heeft tijdens die pandemie op het eind van de Eerste Wereldoorlog, als vierjarig jochie in het ziekenhuis gelegen en het op het nippertje gered. Toen de dochter van Abel, zijn vaders eerste kleindochter, een kwart

eeuw later werd geboren, was zij meteen en voor altijd opa's oogappel.

De twee volgende, binnen vijf jaar geboren kinderen, waren wederom jongens, waar hele bevolkingsgroepen erg blij mee zouden zijn geweest, maar vader niet. Vader had meer op met het vrouwelijk geslacht, en hoewel het een man van weinig woorden was, kwam hij daar wel rond voor uit, zo diep zat die teleurstelling bij hem. Misschien had hij als kind al een trauma aan het verlies van zijn vier zusjes overgehouden, maar daarover sprak hij nooit.

Terwijl hij het voorbeeld bij de hand had kreeg hij het, in de donkere bedstee, toch niet voor elkaar een meisje te verwekken. De seksuele voorlichting was geen belemmering, die was er in die jaren nog niet. Het seksleven was een taboe, waar je met niemand over sprak, ook niet met elkaar. Ze rommelden in de stille donkere nacht maar wat aan. Broertje Jan, de derde zoon, kreeg zijn vaders naam. Hendrik, de jongste, werd vernoemd naar oma van moeders kant, die Hendrika heette, net als oma van vaders kant. Daar was hij zeker niét naar vernoemd, werd altijd gezegd: de familieruzie zat er bij vader al vroeg in.

Jan, het derde kind, werd thuis geboren. Het was nogal hectisch in huis toen de geboorte zich aankondigde. Abel was immers ook vlot geboren. "Ik zal de dokter laten bellen", zei vader. Dat ging nog steeds via de telefooncentrale van het dorp. De dochter van de fietsenmaker had die apparatuur in huis. Stekker voor stekker moest er worden ingeplugd, zo kon er verbinding met de huisarts worden gemaakt. Vader ging wederom, met nog steeds dezelfde fiets, op pad om de baakster te waarschuwen. Het was midden in de winter en

net zo ijsig koud als bij de geboorte van de eerste twee zoons. De dokter kwam op een motor met zijspan en had een grote leren jas aan. Hij had zijn zware dokterstas meegenomen. Dat maakte wel indruk, net als de Harley Davidson met zijspan die naast hun huis bij een hoop sneeuw geparkeerd stond. Abel dacht dat die zo mee zou kunnen doen aan de zijspanraces op de TT in Assen, ook al had hij die races nog nooit gezien.

Inmiddels was de baakster gearriveerd en ging druk aan het werk. Eerst werd een grote ketel water gekookt, daarna een stapel handdoeken klaargelegd, wat allemaal gebruikt moest worden bij moeders verlossing. De baakster vloog helemaal wit gekleed, als een wervelwind, door het kleine arbeidershuisje. Abel en zijn broer dachten dat zij misschien wel een van de ‘witte wieven’ was, die, zoals hun werd verteld, in het holst van de nacht over het trekpad langs het Diep liepen. Zo’n spookfiguur uit een Groningse sage was het jonge juffertje dan wel niet, ze deed niet al te vriendelijk tegen de knaapjes, omdat die haar in dat kleine huisje aardig in de weg liepen.

Voor de beide jongens was de tijd aangebroken dat ze bij hun burens moesten worden ondergebracht. Veel taboes waren toentertijd nog intact; eigenlijk moesten ze worden opgesloten na de ontsluiting van hun moeder. Vooral nieuwsgierig naar wat er ging gebeuren, verlieten zij hun huisje met enige tegenzin, ze moesten naar de noabers. Dat waren ‘ome Jans en tante Griet’, oude mensen, al waren ze vast nog geen zeventigers. Vroeger zagen de mensen er veel ouder uit dan tegenwoordig; dat kwam vooral door de kleding die ze droegen. Ome pruimde, hij kon heel precies in de kwispeldoor spugen, die stond op de grond naast zijn

ouderwetse rookstoel. Zelfs in het donker kwam er nog geen spatje naast, daar had hij jarenlang voor geoefend. Dat kauwen op de pruimtabak was wel een smerige bezigheid, de mondhoeken van ome waren altijd bruin en zijn kunstgebit zag eruit als zeven kleuren stront. Die bruine aanslag kon hij ook niet wegspoelen met een kop koffie uit de fraaie tinnen kraantjespot, waar tante de koffie in zette. Ze dronken de koffie uit prachtige koffiekopjes, met rode roosjes erop. Thuis dronken vader en moeder uit mokken, want zulke mooie kopjes konden die niet betalen.

De jongens beseften toen nog niet dat de burens een stuk kapitaalcrachtiger waren dan hun ouders. In de kamer stond een grote eikenhouten kast, die ze 'kabinet' noemden. De Friese staartklok, een slingerklok met Romeinse cijfers, was het pronkstuk van de familie. De klok sloeg elk uur de tijd, die door de cijfers werd aangegeven. De jochies zaten nog niet op school, want in het dorp was geen kleuterschool, maar toch konden zij al wel tot tien tellen en telden alle slagen van de klok mee. Na tien was het wat moeilijk. Bij de enkele slagen om het halve uur telden ze niet mee.

Ome en tante hadden altijd weinig licht aan en de gordijnen open, al hing er wel een mooie lamp, met drie kapjes, in de voorkamer. Een houten paal met lantaarn van de gemeente, midden voor hun huis, gaf voldoende licht. Dat was lekker voordelig; Groningers zijn nu eenmaal net zo zuinig met geld als met woorden. Ome versleet, evenmin als hun vader, zijn mond niet met praten, maar hij hield wel van vieze praatjes. De pruimtabak had kennelijk figuurlijk ook vieze sporen in zijn mond achtergelaten. De broertjes zaten stil in het donker te wachten op wat er komen ging. Tante hield ze met een glaasje ranja en zoete snoepjes zoet.

Het snoepje van die ouwe viespeuk hoefden zij niet. Dat was zijn uitgekauwde pruimtabak, die hij in het donker in de kinderhandjes probeerde te stoppen. Hij zei dan, terwijl hij zijn hand uitstak: "Ik heb nog iets lekkers voor je".

Nadat de bevalling achter de rug was mochten de jongetjes terug naar huis om hun kleine broertje te bewonderen. Een jaar later kwam het jongste broertje in een kraamkliniek ter wereld. Hiermee was het gezin compleet. Abel groeide op in een gezin met vier jongens, Jan en Jantje Jans en de vier kinderen. Het gezin leefde in bittere armoede, ze woonden in een klein arbeidershuisje op het Groninger platteland. Het gezinsleven was primitief in het zevende huis vanaf de klapbrug over het Slochterdiep. Abel voelde zich daar als kind wel goed thuis. Hij had toen nog niet zo veel van de wereld gezien.

Naast de brug woonde een fietsenmaker, die tevens brugwachter was, met voor zijn zaak een Caltex benzinepomp aan de weg. Aan een pad naar achteren stond een molen aan het Diep, met een klein huisje ernaast, een plaatje als op een schilderij van Rembrandt van Rijn, dat je vandaag de dag met een lantaarntje moet zoeken. Daarnaast het dorpscafé *De ijzeren klap*, vernoemd naar de prachtige oude klapbrug, het stamcafé van de wat oudere vrijgezelle buurjongens. Die goten zich daar in het weekend vol, verkwisten hun zuur verdiende geld. Door hun dronkenschap verstoorden zij de rust rond Abels huis, waardoor zij op gespannen voet met die burens leefden. Het gezin werd in het holst van de nacht wakker van het lawaai. Nadat die zuiplappen uit de kroeg kwamen, gooiden ze met kiezelstenen tegen de ruiten.

De kinderen, die bang werden, kregen het helemaal benauwd toen vader uit bed kwam en naar buiten ging. Ze vreesden dat hij met de potige buurjongens zou gaan vechten. Het bleef bij een ‘woordenwisseling’ – zeg maar scheldpartij, want de kroegtijgers konden geen fatsoenlijk woord meer uitbrengen. De kroeg zat met een bakkerij onder één dak, en een smederij stond naast het huis van de drankorgels. Daarnaast woonde Abel en in de laatste van het rijtje de boderijder met een oude Ford vrachtauto. Een dieselauto, die een hele tijd warm moest draaien alvorens hij de weg op kon. De motor maakte veel lawaai, waar de kinderen in de vroege ochtenduren wakker van werden. De diesel zette de hele buurt in een smerige oliegeur. Die decibels en de luchtvervuiling vormden halverwege de vorige eeuw geen enkel maatschappelijk probleem. Deze milieuvervuiling werd een halve eeuw later door de burgerij niet meer geaccepteerd. De boderijder was de zoon van ome Jans en tante Griet.

In het lagere deel, aan de andere kant van de brug, stond tegenover de dorpsschool het tweede dorpscafé annex kapperszaak. Twee kroegen in zo’n gehucht zegt wel iets over het vertier van de toenmalige dorpsgemeenschap. Veelal grote boerderijen en kleine arbeidershuisjes, op het uitgestrekte troosteloze kale Groninger platteland, waren het beeld van de omgeving.

Bij de kapper in dat café is Abel nooit geknipt. Daar hadden zijn ouders geen geld genoeg voor in de knip. Meer geld dan in de knip zat, was er ook niet. Ze hadden geen bankrekening, alles ging contant. Moest er iets worden overgemaakt, dan ging vader, die over het geld ging, naar het postkantoor. Door middel van een postwissel kon de ontvanger het geld daarna op het postkantoor in zijn woonplaats ophalen.

Vader knipte als amateurkapper het hele gezin. Met kam en schaar en een soort tondeuse ging hij de blonde haren van de vier jongens te lijf. Alleen zelf ging hij naar de barbier van het dorpje voor een knip- en scheerbeurt. En om er de laatste nieuwtjes te horen – stel je voor dat hij iets miste. Het nieuws beperkte zich nog tot het dorp. Al praatte hij niet veel, hij was wel donders nieuwsgierig naar de roddelpraatjes uit het dorp. Misschien beviel dat gekeuvel daar hem wel beter dan het geklaag thuis van zijn vrouw. Hij had om het knippen te leren, wat vaker in de spiegel van de scheerbaas gekeken, was geknipt voor dat knipwerk. Daarom zag het piekhaar van Abel er altijd piekfijn uit. Hij had van dat melkboerenhondenhaar, zei zijn moeder altijd complimenteus. Gelukkig zou het op jonge leeftijd al helemaal grijs worden.

Soms ging Abel mee met de Ford van de burens naar het bodenterrein in Groningen. Daar kwamen alle boderijsers van Noord-Nederland eens in de week naartoe om de goederen voor hun dorp in te laden. Die spullen werden door bedrijven in de stad naar het bodenterrein gebracht. Zo'n ritje was een hele belevenis. Het oude Fordje kachelde met een slakkengang over de polderwegen naar de stad. Onderweg was veel te zien en je wérd ook gezien. De kinderen stonden aan de kant van de weg naar je te zwaaien, want er kwamen op een dag niet veel voertuigen langs en zeker geen vrachtauto's.

De hoestbui op vier wielen maakte veel lawaai, zodat je hem van ver al hoorde aankomen. Het dorpskind in zijn tbc-huisje zwaaide vrolijk naar de vrachtauto toen Abels buurman toeterde. Omgekeerd zwaaide iedereen die er langs kwam

naar dat kind in zijn houten huisje, waarin hij als tuberculosepatiënt in afzondering kon herstellen. Velen hadden medelijden met zo'n eenzaam kind, dat mogelijk aan de tering ten onder ging. Toch was het in die tijd een afdoende oplossing om een gezinslid met tbc in zijn eigen omgeving te laten herstellen.

Waar de mensen in het dorp ook medelijden mee hadden was Karel, een jongen met Downsyndroom, 'mongooltje' in de volksmond. Hij ging door het leven als dorpsgek, die je vroeger bijna in elk dorp aantrof. Ze noemden hem Karel Lotsy, naar de roemruchte voorzitter van de KNVB uit die tijd. Karel liep vaak met een scheidsrechtersfluitje over straat, dacht dat hij hiermee het verkeer kon regelen, en hield alle fietsers staande. Soms mocht hij ook met de vrachtauto mee.

De boderijder deed tevens boodschappen voor de dorpsbewoners, zoals kapotte brillen laten repareren of goedkoop paardenvlees bij de paardenslager halen. Veel dorpelingen konden zich rund- en varkensvlees niet veroorloven. Abel kreeg bij die slager een stuk paardenworst, dat hij tussen de middag in de cabine van de vrachtauto ging opeten. Een traktatie, die hij thuis niet zou krijgen.

Soms werd er met het wonder op wielen een bezoek aan de veemarkt gebracht. De te verhandelen dieren werden in alle vroegte ingeladen om op de Groninger veemarkt te verkopen. Bij dat inladen werd wel enig geweld toegepast. Onwillige beesten kregen zonder pardon stokslagen. Van dierenwelzijn was geen sprake, vroeger was echt niet alles beter dan tegenwoordig. Dat verkopen van de dieren gebeurde middels handjeklap. Als de prijs akkoord was, werden de handen

geschud. Afrekenen gebeurde vrijwel altijd contant. De veekooplui hadden meestal een zeer goed gevulde portefeuille op zak.

Dat gemoedelijke afrekenen ging vaak gepaard met een borreltje in het marktcafé. Die geldtransacties onttrokken zich aan het zicht van de fiscus en door het rookgordijn van de sigaren bleven ze ook letterlijk uit het zicht. Het stonk er flink naar koeienstront, die de kooplui aan hun klompen en laarzen mee naar binnen namen. Er zat in dubbel opzicht een luchtje aan de koehandel. Niet alleen in het marktcafé, ook in de laadbak van de vrachtauto hing de mestlucht.

Ook de bietencampagne in de herfst was een karwei met een luchtje eraan waarbij Abel de buurman mocht helpen. In dat jaargetijde was het rond de boerderijen meestal één grote blubberzooi. Met zijn laarzen baggerde hij over het erf van de stee. Nadat de bieten waren ingeladen begon de rit naar de suikerfabriek. Onderweg viel zo nu en dan wel een biet van de wagen, maar de buurman zat fluitend achter het stuur. Het kon hem geen biet schelen; in het veen kijkt men ook niet op een turfje meer of minder. Bij de fabriek in Viervervaten, een gehucht nabij de stad Groningen, ging de lading op een lopende band. Voor de terugweg laadden ze de wagen vol met bietenpulp, verwerkingsafval dat werd gebruikt als veevoer.

Het ergste was de stank van die pulp. Omdat de smurrie nog niet helemaal was uitgelekt bleef er vanaf de fabriek tot Abels huis een smerig spoor op de weg achter. Abel nam al die ongemakken op de koop toe, want het waren fijne ritjes, als bijrijder in de oude Bedford truck. Bij de pomp van de brugwachter werd bijna dagelijks getankt, want die oude brik was niet al te zuinig. De brugwachter bediende de pomp. Al

reden er in die tijd nog maar weinig auto's, elk dorp had wel een bezinepomp.

In dezelfde bietentijd ging Abel in het donker op pad om bij een boer een paar bieten uit het land te stelen. Die werden uitgehold, voorzien van een touwtje om te dragen en er ging een kaarsje in. Op 11 november ging hij met de lampion zingend langs de deuren, met als belangrijkste reden snoep te vergaren. Een suikerbiet gaf wit licht. Nog mooier was de voederbiet met oranje verlichting. Een aloude traditie in het Nederlandse deel van Nedersaksen.

Bij de brug over het Slochterdiep stond voor de verkiezingen een groot bord met pamfletten van de deelnemende partijen. Bij Abel thuis hing altijd een raambiljet van de Partij van de Arbeid. De PvdA-voorman bij de landelijke verkiezingen was in zijn jeugd minister-president Willem Drees. Dat was de eerste kennismaking van Abel met de politiek.

Zijn rode bloed zou als een rode draad door zijn politieke leven gaan lopen, niet voor niets werd Abel 'de rode fakkel'.

NEST

Abels vader was boerenarbeider. Het kaf onder het koren, zoals de Groninger herenboeren, in zwart driedelig pak met hoge hoed en de duimen achter het vest, dat noemden. Zij waren vanuit hun roemrijke herenboerderijen de machtsmisbruikers van het platteland. Zeker zo erg was de landadel die op hun borgen, de symbolen van macht, de scepter zwaaiden over hun verworven, veelal geërfde, kapitale landgoederen. Macht, aanzien, invloed en rijkdom zijn al eeuwenlang een slechte combinatie voor het bereiken van sociale rechtvaardigheid.

Geld is de wortel van al het kwaad. Jaap Fischer zong het al: 'Het tuig zit hogerop'. Bij Abel uit Lageland waren dat de herenboeren, de zwarte kraaien van de kleigrond van het Noord-Groninger Hogeland, die vanuit hun statige boerderij al hun bezittingen konden overzien. Als roodborstje vloog Abel daar als een zeer oplettend nietig klein vogeltje tussen, maar van nederigheid was allerm minst sprake. Het was een dapper vogeltje.

Zijn vader ging 's morgens vroeg naar de boer om daar de hele dag veel zwaar lichamelijke arbeid te verrichten. Ondanks het feit dat de boer wel een paard had, moest vader werken als een paard. Daar was hij al vanaf zijn veertiende jaar mee begonnen. Dag in dag uit buffelen. Na thuiskomst ging het buffelen aan tafel gewoon door. Van lichamelijke arbeid krijg je nu eenmaal flink honger. Vader had een technisch brein. Daarmee had hij naar de ambachtsschool gemoeten. De drang om zijn talenten te benutten was er wel, maar hij moest vanaf de lagere school direct aan het werk om geld te verdienen voor het gezin van zijn moeder. Die was weduwe en had de zorg voor vaders twee jongere zusjes.

Vader werkte in het begin als dagloner, zonder vast inkomen. Hij legde bij diverse boeren draineerbuizen aan. Sleuven graven en een leiding van stenen buizen aanleggen die het water naar de sloot afvoerden. Zwaar werk. Het geld kwam alleen binnen als hij ervoor zweette. Daar kon hij niet aan ontsnappen.

Hij kreeg zijn eerste vaste baan bij een herenboer, die bekend stond als een dikke VVD'er. Hij had in verkiezingstijd, tot ergernis van vader, een houten bord van twee bij vier meter met plakaten van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie voor zijn boerderij staan. Vader moest voor de prijs van al dat hout alleen al een halve week werken. Die boer had meer over voor zijn politieke vrienden dan voor zijn arbeider. De zoon van die boer was veel socialer: hij werd lid van de PvdA. Toen de boerenzoon in latere jaren staatssecretaris werd, was zijn VVD-vader toch wel trots op zijn PvdA-zoon. In die jaren was politieke samenwerking tussen VVD en PvdA ondenkbaar.

Abels moeder was huisvrouw en belast met de opvoeding van de vier jongens. Zij was na de lagere school, tot ze ging trouwen, gaan werken in de huishouding van de plaatselijke dokter. In die dokterspraktijk hoorde zij bij de laagste kaste. Ze was bij wijze van spreken cheffin van de bezemkaste. Abel groeide op in een armoedig nest. Er was weinig geld en weinig cultuur; weinig extra's in het leven om mee te krijgen. Dat ze thuis arm waren, was hij zich als kind nog niet zo bewust. Toen hij een keer met vrij nieuwe kapotte laarzen thuis kwam moest zijn moeder erg huilen. Ze had voor die laarzen waarschijnlijk een hele tijd moeten sparen. Er was weinig te besteden in huize Jans. Dat was eenvoudig en goed te overzien. Voor zover er keuzes moesten worden gemaakt, werd alleen het hoogstnoodzakelijke aangeschaft.

Toch klaagden zijn ouders nooit over te weinig geld. Ze ondergingen de stille armoede stilzwijgend. Over geld praat je niet. De kinderen hebben daar niet onder geleden, ze wisten doodeenvoudig niet beter dan dat dat hun bestaan was.

De vele strenge winters zorgden nog eens voor extra armoede. De kachel moest dan hoog worden opgestookt en de stapels turf slonken zienderogen. Die brandstof werd door de turfschippers via het Diep aangevoerd en bij hen thuis afgeleverd. De turf werd gebracht door Anne Jood, die de oorlog had overleefd. Hij was ontsnapt aan de Moffen, had als het ware met zijn ark vol turf de Duitse zondvloed weerstaan. Op dat turfschip had hij wel een valse Duitse herdershond. Die blafte angstaanjagend wanneer je over het trekpad langs de loopplank van het schip liep. Daar ging je als kind met een grote boog omheen. Misschien waren de soldaten wel net zo bang voor die hond geweest, en heeft die Duitse bloedhond hem zo van de Duitse bloedhonden gered.

Zo nu en dan werd er ook nog hout gesprokkeld in het bos. Je moest eerst nogal wat energie verbranden om aan brandstof te komen. En dat allemaal met een grote energiebron, de gasbel van Slochteren, onder de grond.

In latere jaren stookten ze met kolen, door de kolenboer aan huis afgeleverd in het kolenhok. De kolenboer zat altijd onder het roet. Hij was een evenbeeld van Zwarte Piet. Daarom waren de jochies een beetje bang voor die man. De kolen werden vanuit de schuur in een kolenkit naar de kamer gebracht. Een volle kit tillen was voor de kinderen best zwaar. Toch deden ze dat omdat moeder het vroeg. Zij had het al zo zwaar met al die lichamelijke arbeid om het gezin draaiende te houden.

Het oppoken van de kachel door moeder was 's morgens vroeg de wekker. De kachel stond midden in de woonkamer. Niet alleen om het huis te verwarmen, ook het eten werd er in de winter op gekookt. Nog een lange tijd na het koken kon je ruiken wat ze die avond hadden gegeten. Afzuigen en ventileren gebeurde enkel door de tochtige kieren in de kozijnen. De kachel ging op de derde dinsdag van oktober aan, de dag van de Zuidlaardermarkt, en na Koninginnedag, op 30 april, weer uit. Dat was een vaste gewoonte op het Groninger platteland, waar bijna elk gezin zich aan hield.

Voor extra kookgerei was er een stel petroleumstellen voor wanneer de kachel niet brandde. De onaangename lucht daarvan bleef eveneens vaak lang in het hele huis hangen. De olieboer kwam wekelijks met zijn paard en oliewagen door het dorp om petroleum rond te brengen. Uit baldadigheid ging de jeugd vaak honderden meters op het trekpad, een zandpad langs het Diep, aan zijn kar hangen. Olie op het vuur voor de petroleumboer. Wat kon die man rood aanlopen van woede. Dat kleurde dan weer wel mooi bij zijn grote rode boos haar. Rooie Rinus was zijn bijnaam. Nadat Abel weer eens aan de kar had gehangen, kwam hij met gaten voor de knieën in zijn broek thuis. Zijn moeder zette dan nieuwe stukken stof op de versleten plekken; hij moest er toch netjes bijlopen. De kinderen droegen bijna uitsluitend corduroy pofbroeken, die vanwege het elastiek aan de onderkant van de ribcordbroekspijpen drollenvangers werden genoemd.

Naast Rooie Rinus was er nog een kleurling in het dorp en dat was Gele Geert. Hij ging langs de aardappelvelden met een tankje op zijn rug en besproeide de jonge plantjes tegen schimmelziekte. Door de gele vloeistof waren zijn handen en zelfs zijn gezicht helemaal geel geworden. Als kind vond Abel

dat wel een beetje een enge man, net als Zwarte Piet. Rooie Rinus, Gele Geert en Zwarte Piet, de griezels uit Abels jeugd, daar bleef hij liever een beetje bij uit de buurt.

De kachel had een deksel met ringen, zodat je de pannen erop kon zetten of erin laten zakken. Pannen verdrongen elkaar om maar warm te blijven tot vader Jan van zijn werk thuis kwam. Hij moest bij thuiskomst direct eten, want koud eten of te harde aardappelen gaven de nodige spanning. Aangebrande aardappelen veroorzaakten helemaal een uitbarsting van woede. Dan kreeg moeder Jantje er flink van langs. Daarna sprak vader de hele avond geen woord meer met haar – en hij zei normaal al nooit zoveel. Hij was trouwens ook al wel geruime tijd met haar uitgepraat. Dat hij niet wist waar hij het met haar over zou moeten hebben, was een vorm van geestelijke armoede. Die armoede kwam vooral van moeders kant. Zij was niet al te slim, maar dacht dat ze alles al wist, wat vader tegen de borst stuitte. Hij wist juist wél veel, en dacht nog wel het een en ander te kunnen opsteken. Letterlijk stak hij wel veel op, in de vorm van sigaretten. Wat moeder dan weer tegen de borst stuitte, omdat zij de hele tijd in de rook kwam te zitten. Abel vond die stemming in het gezin – om het zachtjes uit te drukken – niet prettig. Op het moment dat bij zijn vader de eetlust verging, verging ook bij de kinderen de lust om te eten. Ze kregen te eten wat vader lustte, want wat de boer of zijn arbeider niet kent, dat eet hij niet. Abels oudere broer Derk vond dat niet zo erg: het zou hem worst wezen; hij noemde alle soorten vlees toch altijd al worst.

Aardappelen met groente en vlees was de dagelijkse kost. In de winter werd dat afgewisseld met stampotten. Een flink bord vol plakkerige haverhoutpap of zure karnemelksepap

was het nagerecht. Op zondag aten ze soep vooraf en als toetje zelfgemaakte custardvla met een dik vies vel erop. Je moest soms wel even flink slikken om het toetje weg te werken en oppassen dat je je daarbij niet verslikte.

Moeder, de kok in huis, had het zondagsmorgens maar druk met al dat eten. Zij was de enige thuis met een zevendaagse werkweek. Huisvrouwen werkten in die tijd wel negentig uur in de week en hadden daardoor geen tijd om buitenshuis te gaan werken.

Vader en de kinderen kwamen op de zondag soms tot vervelens toe tot rust. Door de christelijke opvoeding van moeder was de zondag voor vader en de kinderen een rustdag, terwijl moeder zelf wel de hele dag in touw was. Net zoiets als de dominee die twee keer op een zondag zijn kerkvolk tot zondagsrust gebiedt. Vader had op zondag voor de soep en de pap altijd een tinnen lepel. Waarom dat was hebben de kinderen nooit begrepen. Ze moesten er van hun ouders wel met de vingers van afblijven. Abel heeft weleens gedacht dat zijn vader die tijdens zijn drainagegrondwerkzaamheden had opgegraven; hij koesterde dat kleinood als een archeologische vondst.

Aan tafel ging iedereen op zijn vaste plaats zitten. Dat was het moment voor de jongens om ruzie met elkaar te maken. Wanneer je kinderen dicht bij elkaar zet, kunnen die jonge apen niet van elkaar afblijven. Abel en zijn broers waren regelmatig aan het stangen, net zo lang tot vader het zat was. Dan deelde hij plotsklaps een klap uit aan de grootste pestkop. Abel, die dikwijls vóór het eten zijn mondje al open deed, was vaak het slachtoffer.

Stangen, maar dan letterlijk aan de buitenkant rond de kachel, fungeerden als droogrekje, waar de natte handschoenen overheen hingen. Soms werden ze te heet. Dan kwamen er bruine plekken op en hing er ook nog een indringende brandlucht. Voorbode van het woedevuurtje dat tussen de ouders weer kon oplaaien. Vader wilde 's nachts niet in die vieze brandlucht in de bedstee liggen. De lucht van de gekookte spruitjes was al genoeg om zich aan te ergeren. Aan de sigarettenlucht was hij zo gewend dat hij die zelf niet meer rook.

Verder was er geen verwarming in huis, of het moest de stoof zijn, die met hete kooltjes werd gevuld om hierop je voeten warm te houden. Nou ja, niet voor koude kindervoetjes. De stoof was erg eenkennig en uitsluitend voor moeder bestemd. Zij had al spataderen en kachelbenen van het te dicht bij de kachel zitten, de warme stoof kwam hier ook nog eens bij. Moeder was een koukleum, die van haar huwelijkspartner ook niet al te warm werd.

De eerste levensjaren na het kistje sliep Abel samen met zijn oudere broer in de bedstee in de woonkamer. Hun ouders sliepen in de andere bedstee, die door een dun wandje en een servieskast met die van de jochies was gescheiden. Dat was redelijk comfortabel omdat de hete kachel vanuit de kamer de bedstee enigszins verwarmde. De deurtjes moesten dan wel open blijven staan. Dat leidde ertoe dat ze het gestommel van hun ouders in de andere bedstee konden horen. Kleine potjes hebben nu eenmaal grote oren. De jongens, die bang waren dat ze alweer ruzie hadden, begonnen daar wat onrustig van te worden. Dan vroegen ze: "Wat doen jullie

daar?" Waarop ze uit de andere bedstee hoorden: "Jullie moeten nu gaan slapen." Dat was geen bevredigend antwoord, maar gingen toch maar weer slapen. Dat het voor hun ouders waarschijnlijk wel bevredigend was, hadden ze op die jonge leeftijd nog niet door. Abel had daar, in diezelfde bedstee, een paar jaar eerder al een enorme prestatie geleverd. Hij had na het startschot van vader de zwemwedstrijd, naar de eitjes van moeder, van vele miljoenen gewonnen en was voor zijn geboorte iedereen al te snel afgeweest. Nadat er twee broertjes waren verwekt, is hun vader met het aftimmeren van een slaapkamer in de schuur begonnen.

In die slaapkamer met twee tweepersoonsbedden waar de broers met z'n vieren sliepen, was het bitter koud. Buiten vroor het regelmatig meer dan twintig graden en binnen in het kamertje was de temperatuur en de stemming ook vaak flink onder nul. Met vier jongens op een slaapkamer van acht vierkante meter heb je weinig levensruimte en dat leidde dikwijls tot gekibbel. Vader moest daarbij regelmatig als vredestichter optreden. 's Winters werden de dekens nat van de adem en de bevroren ramen tooiden zich met prachtige ijsbloemen. De bloemen stonden niet voor de ramen, maar zaten erop. Als Abel met zijn tong aan die bloemen likte, bleef hij aan de koude ruit vastplakken. Dit gold ook voor de ijzeren klink van de achterdeur. Dat handvat bleef bij strenge vorst, zelfs met dikke gebreide handschoenen aan, aan de handen vastzitten. De koude rillingen liepen je over de rug als je 's morgens vroeg onder de dekens vandaan was gekomen. In de woonkamer stonden de bloemen, de geraniums, wel voor de ramen. Die ramen werden door oude kranten beschermd, 's winters tegen de kou en 's zomers tegen de hitte.

De huizen van toen, en zeker de arbeidershuisjes, hadden enkelsteensmuren, met een dun laagje glas in de kozijnen. De wind gierde om het huis en het tochtte overal door de kieren. Moeder riep de hele dag: "Deur dicht! Deur dicht!" Dat zij zo'n ongelooflijke koukleum was, zal hier ook mee te maken hebben gehad.

Het zeil van de slaapkamer was niet bepaald aangenaam om op te gaan staan. Aankleden gebeurde daarom in de woonkamer. Met een handvol kleren, waaronder de door oma gebreide wollen borstrok, gingen de jongens zo snel mogelijk naar de kachel. Zolang de kachel brandde en de rook uit de schoorsteen kwam, ging het met arme gezinnen goed.

Wanneer er slecht weer op til was en het hevig onweerde moest het hele gezin de kleren aan, om zo naar buiten te kunnen. Zelfs midden in de nacht werden de kinderen gewekt: "Uit bed!" De vier jongens zaten dan aangekleed naast elkaar, met de klompen aan, op een rijtje op de harde kokosmat die op de vloer van de woonkamer lag. Wachten op wat er komen zou, of liever wat er niet zou komen.

Ondertussen angstig kijkend naar de bliksemflitsen. Het gedonder van de zware onweersbui deed hen schrikken. De bliksem sloeg een keer op het anker aan de gevel van het huis, waar de bovengrondse elektriciteitsdraden aan waren bevestigd. Grote paniek omdat het huis in brand zou kunnen vliegen. Het licht viel uit. Pikkedonker was het. Bij iedere bliksemflits werd de kamer fel verlicht, waarna het wachten was op de klap die volgde.

Zodra de bui over was, gingen ze weer naar bed. Soms keerde de bui terug van de Waddenzee, waarna de hele heisa opnieuw begon. Dat 'terugkeren' van die bui was een fabel. Boven zee aangekomen groeit de bui aan de achterkant weer